

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ

НЕСТОРИШЕН Ігор

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-0765-195X>

e-mail: nestor_nema@ukr.net

ПЕТЛЮВІЙ Михайло

Хмельницький національний університет

В статті проаналізовано сучасні тренди в індустрії туризму та гостинності. Авторами зазначено, що в доковідний період підприємства індустрії туризму та гостинності займали значну частку в структурі ВВП України, проте після пандемії COVID-19 та російського вторгнення в Україну, частка індустрії туризму та гостинності знизилась до мінімуму. В дослідженні систематизовано чинники розвитку підприємництва в контексті використання інноваційних технологій. В статті акцентовано увагу на необхідності врахування структури інноваційного ландшафту індустрії туризму та гостинності в процесі впровадження інновацій. Крім того, авторами систематизовано сучасні тенденції в реалізації інновацій в індустрії туризму та гостинності.

Ключові слова: туризм, індустрія гостинності, інноваційне підприємництво, інноваційний ландшафт

FEATURES OF MODERN ENTREPRENEURSHIP IN THE TOURISM AND HOSPITALITY INDUSTRY

Ihor NESTORISHEN, Mykhailo PETLYOVY

Khmelnytskyi National University

Modern challenges and threats to the national security of Ukraine necessitate a radical transformation of approaches to the formation of vectors for the economic development of the state in the conditions of Russian aggression. These approaches should take into account both the rethinking of the existing instruments of state regulation of the economic sector, and the corresponding change in approaches to the management of economic systems at the micro level, namely, business in modern conditions should take into account existing threats and challenges, in order to preserve the possibility of further functioning and development.

In the pre-war and pre-war period, enterprises of the tourism and hospitality industry occupied a significant share in the structure of Ukraine's GDP. In particular, according to statistics, in 2019 the gross added value created in the hospitality industry amounted to 11.6% of the GDP of Ukraine, but starting from 2020, the domestic tourism and hospitality industry suffered significant losses due to the effects of the COVID-19 pandemic, which was typical of this industry worldwide.

The purpose of the study is to systematize and generalize approaches to the development of innovative entrepreneurship in the tourism and hospitality industry in the context of overcoming modern challenges and threats.

In the period of overcoming economic crises, innovations play a decisive role in the process of recovery and formation of the stability of the national economy. Economic crises provoked by financial instability, natural disasters, military aggressions, pandemics or other factors require adaptive and forward-looking reflections at both micro and macro levels. The experience of the previous decades shows that it was innovation in its various forms that proved to be the catalyst for recovery and transformation.

Analysis of international practice shows that the tourism and hospitality industry is undergoing significant transformation under the influence of innovative entrepreneurship. Traditional models of the functioning of economic systems in modern conditions of technological development, growing competition, as well as challenges and threats are exposed to a set of negative factors, therefore, new opportunities appear when entrepreneurs use technologies, innovative approaches in conditions of constant change in consumer preferences. Under such conditions, the structure of the innovative landscape of the tourism and hospitality industry can be formed.

In conclusion, innovative entrepreneurship is driving change and shaping the future of the tourism and hospitality industry. Tourism and hospitality entrepreneurs who use modern technology, equipment and unique expertise are well positioned to thrive in this evolving landscape. Despite the existence of certain threats, there are many opportunities in today's world for innovative growth, offering travelers new ways to explore interesting historical destinations.

Keywords: tourism, hospitality industry, innovative entrepreneurship, innovative landscape

Несторишен І., Петлювий М. (2023) Особливості сучасного підприємництва в індустрії туризму та гостинності. *DEVELOPMENT SERVICE INDUSTRY MANAGEMENT*, (3), 62-67.

[https://doi.org/10.31891/dsim-2023-3\(9\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-3(9))

Nestorishen I., Petlyovy M. (2023) Features of modern entrepreneurship in the tourism and hospitality industry. *DEVELOPMENT SERVICE INDUSTRY MANAGEMENT*, (3), 62-67.

[https://doi.org/10.31891/dsim-2023-3\(9\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-3(9))

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні виклики та загрози для національної безпеки України зумовлюють необхідність радикальної трансформації підходів щодо формування векторів економічного розвитку держави в умовах російської агресії. Зазначені підходи мають враховувати як переосмислення існуючих інструментів державного регулювання економічного сектору (які є дієвими в умовах мирного часу, проте малоефективними в умовах війни), так і відповідної зміни підходів до управління економічними системами на мікрорівні, а саме, бізнес в сучасних умовах має враховувати існуючі загрози та виклики, з метою збереження можливості подальшого функціонування та розвитку.

В доковідний та довоєнний період підприємства індустрії туризму та гостинності займали значну частку в структурі ВВП України. Зокрема, за інформацією статистики, у 2019 р. валова додана вартість, що створювалась в індустрії гостинності складала 11,6 % від ВВП України, в той же час валова додана вартість, що створювалась безпосередньо в туризмі складала 4,9 % від ВВП України (рис. 1).

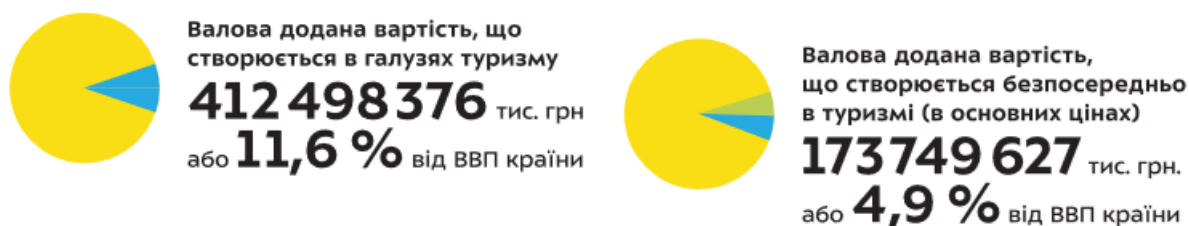

Рис. 1. Частка індустрії туризму та гостинності в структурі ВВП України у 2019 р.

Джерело: [1]

Проте, починаючи з 2020 р. вітчизняна індустрія туризму та гостинності зазнала значних втрат внаслідок дії пандемії COVID-19, що було характерним для цієї галузі у всьому світі. Зокрема, за даними The World Tourism Organization (Всесвітня туристична організація, далі – UNWTO), пандемія COVID-19 зумовила падіння частки індустрії туризму в структурі ВВП у всіх глобальних туристичних регіонах (з 4,0 % у 2019 р. до 2,0 % у 2020 р.). Найбільше відсоткові падіння можна помітити у країнах Азії та Тихоокеанського регіону (з 4,2 % в 2019 р. до 1,7 % в 2020 році) (рис. 2).

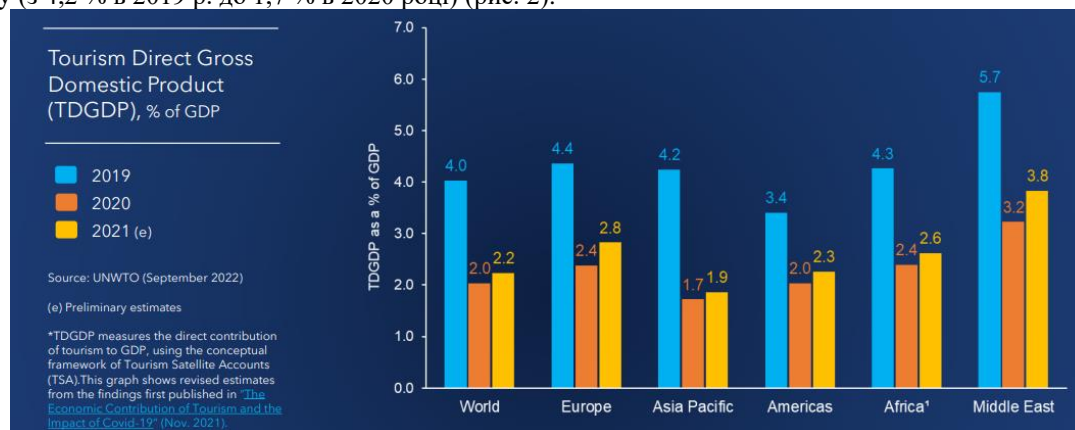

Рис. 2. Частка індустрії туризму у структурі ВВП у світі та глобальних регіонах

Джерело: [1]

Крім того, наслідки пандемії COVID-19, які супроводжувались одночасним зростанням політичної, економічної та соціальної нестабільності в багатьох регіонах, що завдало значної економічної шкоди індустрії туризму та гостинності. Це призвело до негативних наслідків для представників усього ланцюга надання туристичних послуг (туристичних операторів, туристичних агенцій, перевізників, готель'єрів, рестораторів тощо). Для вітчизняної індустрії туризму та гостинності, крім наслідків пандемії COVID-19, значним викликом стала російська агресія, яка у 2022 р. зруйнувала туристичну інфраструктуру на півдні та сході України. Тож, найбільш затребуваними в контексті туристично-рекреаційного потенціалу у 2023 р. були західні області України, які внаслідок багатьох факторів (існуючі обмеження виїзду за кордон, відсутність авіасполучення, зниження курсу гривні по відношенню до інших валют, падіння платоспроможності тощо) відчули значне збільшення кількості подорожуючих.

У зв'язку із цим, значної актуальності набувають питання подальшого розвитку туристичної інфраструктури, логістики та нових видів туризму в Україні в умовах існуючого високого відкладеного попиту на відпочинок відповідно до міжнародних стандартів якості та вимог. Особливо гостро стоїть питання

розвитку інноваційних видів туризму відповідно до тенденцій UNWTO, актуальних на міжнародних туристичних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Відмітимо, в сучасній науковій літературі існує значна кількість публікацій щодо особливостей розвитку індустрії туризму та гостинності в Україні та світі в умовах подолання сучасних викликів і загроз. Зокрема, зазначені тематики у своїх працях досліджують К. О. Глубоченко [2], Гризовська Л.О. [3], Левицька І.В. [4], Л. Ю. Матвійчук [5], С. Матюх [6] та інші науковці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

В той же час, запорукою перемоги України у російсько-українській війні є побудова ефективної економічної системи, яка б могла забезпечити наповнення державного бюджету, зменшити безробіття, виробити необхідну для перемоги продукцію та забезпечити достатнє фінансування соціальної сфери. Як свідчить світова практика, одним з напрямів економічного відродження держав в умовах подолання економічних криз внаслідок соціальної та політичної нестабільності, зменшення впливу пандемій є використання інновацій та радикальних змін в економічному мисленні. Індустрія туризму та гостинності не є виключенням і умовою успішного подальшого розвитку суб'єктів господарювання цієї галузі є розвиток інноваційного підприємництва, яке передбачає максимальне використання інноваційних технологій в процесі надання туристичних та готельно-ресторанних послуг. Акцентування уваги саме на використанні інноваційних підходів у сфері підприємництва в індустрії туризму та гостинності зумовлює актуальність зазначеного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою дослідження є систематизація та узагальнення підходів до розвитку інноваційного підприємництва в індустрії туризму та гостинності в умовах подолання сучасних викликів і загроз.

Виклад основного матеріалу

У період подолання економічних криз, інновації відіграють вирішальну роль в процесі відновлення та формування стійкості національної економіки. Економічні кризи, спровоковані фінансовою нестабільністю, природними лихами, військовими агресіями, пандемією чи іншими факторами, вимагають адаптивних і дієвих рефлексій як на мікрорівні (вдосконалення державного регулювання економічних процесів), так і на макrorівні (використання інноваційних підходів в процесі виробництва продукції та надання послуг). Досвід попередніх десятиріч свідчить, що саме інновації у своїх різноманітних формах виявилися каталізатором відновлення та трансформації національної та глобальної економіки.

Вагомий науковий внесок у розвиток інноваційної теорії здійснили представники неокласичної теорії інновацій, а саме Г. Менш, Б. Твісс, Е.М. Роджерс та інші. Неокласики оцінювали інновації, як «головний імпульс» розвитку, що виходить від нових споживчих товарів, нових методів виробництва і транспортування, нових ринків, нових організаційних форм у промисловості. Економічну кризу Г. Менш пояснює застоєм науки та нестачою базових інновацій. Г. Менш вважає, що: «...погіршення стану фірми породжує стимул до інновацій. І навпаки, коли справи фірми процвітають, у неї немає необхідності що-небудь серйозно змінювати у вже налагодженому виробництві». Таким чином, на думку Г. Менша, депресія відіграє роль генератора умов для появи інновацій, що становлять технологічний базис нової довгої хвилі [7]. В цілому, в сучасних умовах можна виділити наступні чинники впливу інновацій на розвиток підприємництва в Україні.

Як зазначалось, в доковідний період вітчизняна індустрія туризму та гостинності відіграла важливу роль в структурі національної економіки. Проте, останні три роки для суб'єктів господарювання цієї галузі були досить важкими, адже більшість представників туристичної галузі, готельно-ресторанного бізнесу намагались в першу чергу зберегти існуючі напрацювання та колективи. Запорукою подальшого успішного розвитку в умовах сучасних викликів і загроз є широке використання інноваційних підходів в процесі надання послуг.

Аналіз міжнародної практики свідчить, що індустрія туризму та гостинності зазнає суттєвої трансформації під впливом інноваційного підприємництва. Традиційні моделі функціонування економічних систем в сучасних умовах розвитку технологій, зростання конкурентної боротьби, а також викликів і загроз піддаються сукупності негативних чинників, тож, з'являються нові можливості, коли підприємці використовують технології, інноваційні підходи в умовах постійної зміни уподобань споживачів. За таких умов можна сформувати структуру інноваційного ландшафту індустрії туризму та гостинності. Під інноваційним ландшафтом варто розуміти певний простір для створення інновацій на основі кооперації, колаборації й інтеграції організації науки, освіти і бізнесу, як рівних партнерів. Рамки інноваційного ландшафту визначаються межами інтегрованих структур знань, культури, обміну ресурсами й інформацією, а його розвиток – механізмами мережевої взаємодії [8] (рис. 2).

Інновації як чинник розвитку підприємництва

Чинник	Опис
Інновації в бізнесі	Інноваційні підприємства краще підготовлені для економічних викликів: 1. Адаптивні бізнес-моделі. Підприємства, які швидко адаптують свої бізнес-моделі до нових обставин, наприклад перехід до електронної комерції під час карантину, часто ефективніше працюють на ринку. 2. Диверсифікація продуктів і послуг: інновації стимулюють розробку нових продуктів і послуг, дозволяючи підприємствам досліджувати додаткові джерела доходу. 3. Підвищення ефективності: інновації в процесах і автоматизація допомагають компаніям скорочувати витрати та працювати ефективно.
Технології та цифрова трансформація	Технології та цифрові інновації є ключовими для економічного відновлення: 1. Віддалена робота та дистанціювання: пандемія прискорила впровадження технологій віддаленої роботи, сприяючи безперервності бізнесу. 2. Електронна комерція та цифрові платежі: онлайн-магазини та системи цифрових платежів розширено, що зменшує вплив карантину на роздрібну торгівлю. 3. Штучний інтелект (AI) і аналітика даних: компанії використовують штучний інтелект і аналітику даних для оптимізації операцій, покращення взаємодії з клієнтами та прийняття рішень на основі даних.
Підтримка уряду та політики	Уряди відіграють важливу роль у сприянні інноваціям під час криз: 1. Фінансування та стимули: уряди надають фінансову підтримку, гранти та податкові стимули для заохочення досліджень і розробок (НДДКР) та інновацій. 2. Регуляторна гнучкість. Регуляторні зміни, які сприяють інноваціям, наприклад спрощені процеси затвердження медичних процедур під час криз здоров'я, мають вирішальне значення. 3. Державно-приватне партнерство: співпраця між державними установами, дослідницькими установами та приватними компаніями може призвести до інноваційних рішень.
Охорона здоров'я та біотехнології	Інновації в охороні здоров'я є важливими під час криз, пов'язаних зі здоров'ям: 1. Вакцини та терапевтичні засоби: швидкий розвиток вакцин і методів лікування є свідченням потужності біотехнологічних інновацій. 2. Телемедицина: телемедицина та дистанційне спостереження за пацієнтами стали критично важливими для доступу та управління медичною допомогою.
Сталі інновації	Інновації, орієнтовані на сталий розвиток, життєво важливі для довгострокового відновлення: 1. Зелені технології: інвестиції в чисту енергію, сталє сільське господарство та економіку замкнутого циклу сприяють економічному зростанню, одночасно вирішуючи екологічні проблеми. 2. Оновлення інфраструктури: модернізація інфраструктури за допомогою екологічних методів створює робочі місця та підтримує екологічні інновації.
Освіта та перекваліфікація	Інновації в освіті та розвитку робочої сили: 1. Онлайн-навчання: інноваційні освітні технології дозволяють дистанційне навчання та підвищення кваліфікації під час криз. 2. Програми перекваліфікації: Уряди та комерційні організації сприяють перекваліфікації та навчанню, щоб відповідати мінливим ринкам праці

Джерело: розроблено автором

Рис. 2. Інноваційний ландшафт індустрії туризму та гостинності

Джерело: розроблено автором

Як бачимо, інноваційний ландшафт індустрії туризму та гостинності являє собою сукупність елементів, які чітко пов'язані між собою. Розглянемо їх більш детально.

1. Технологічний прогрес. Технологічні інновації зробили революцію в тому, як мандрівники планують і проводять свої подорожі. Стартапи та відомі компанії використовують це завдяки таким інструментам:

- мобільні програми та платформи: - мобільні програми пропонують мандрівникам персоналізований досвід, від бронювання житла до доступу до місцевих рекомендацій і послуг.

- віртуальна реальність (VR) і доповнена реальність (AR): технології VR і AR покращують досвід перед подорожжю, дозволяючи віртуально досліджувати пункти призначення, а AR додає рівні інформації та розваг під час візиту.

- блокчейн для безпечних транзакцій: технологія блокчейну покращує безпеку систем бронювання та платежів, зменшує шахрайство та підвищує довіру.

2. Сталий туризм. Підприємці-новатори все більше зосереджуються на практиках сталого туризму:

- екологічно чисті помешкання: стартапи створюють екологічно чисті готелі та будиночки, використовують відновлювані джерела енергії та зменшують відходи.

- туризм, орієнтований на громаду: підприємницькі проекти залучають місцеві громади до туризму, що веде до економічного розвитку та збереження культурної спадщини.

- екологічний транспорт: електричні та гібридні транспортні засоби, програми спільного використання велосипедів і екологічні тури змінюють варіанти транспорту для мандрівників.

3. Унікальний досвід. Підприємці формують галузь, пропонуючи унікальний та захоплюючий досвід:

- кулінарний туризм: інноваційні гастрономічні тури, кулінарні курси та відвідування від ферми до столу сприяють зростанню інтересу до кулінарного туризму.

- пригодницький та екстремальний туризм. Стартапи задовольняють попит на пригоди за допомогою таких видів діяльності, як зіплайн, скелелазіння та екстремальні види спорту.

- культурний туризм і культурна спадщина: підприємці створюють програми культурного обміну, тури спадщини та створюють можливості для мандрівників залучитися до місцевих традицій.

4. Виклики та можливості. Інноваційне підприємництво в індустрії туризму та гостинності стикається з кількома проблемами:

- регулювання та відповідність: навігація складними правилами, особливо в економіці спільного використання, може бути перешкодою для стартапів.

- впровадження сталого розвитку: сталі практики можуть вимагати значних інвестицій і стикатися з опором визнаних гравців.

- конфіденційність споживачів: із розвитком технологій зростає занепокоєння щодо конфіденційності та безпеки даних, що вимагає від підприємців вирішення цих проблем.

З врахуванням зазначеної інформації, сьогодні можна узагальнити основні інноваційні види туризму, які використовують інноваційні підходи в процесі функціонування підприємств індустрії туризму та гостинності, а також надання відповідного переліку функцій (табл. 2).

Таблиця 2.

Сучасні тенденції в реалізації інновацій в індустрії туризму та гостинності

Вид	Опис
Екотуризм	Екотуризм зосереджується на відповідальних подорожах до природних зон, наголошуючи на збереженні природи, освіти та залученні громади. Мандрівники взаємодіють з навколишнім середовищем і дикою природою, підтримуючи місцеві зусилля щодо збереження
Агротуризм	агротуризм запрошує відвідувачів у сільську місцевість, щоб познайомитися з фермерством і сільськогосподарським життям. Мандрівники можуть взяти участь у сільськогосподарській діяльності, скуштувати місцеві продукти та познайомитися з сільськогосподарською спадщиною регіону
Темний туризм	темний туризм передбачає відвідування місць, пов'язаних зі смертю, трагедією чи історичними злочинами. Ці місця можуть включати колишні поля битв, в'язниці або зони лиха. Це дає можливість для історичних роздумів і освіти
Космічний туризм	завдяки прогресу в космічних технологіях на горизонті з'являється космічний туризм. Такі компанії, як SpaceX і Virgin Galactic, прагнуть запропонувати суборбітальні та орбітальні подорожі для цивільних, забезпечуючи абсолютно новий кордон для мандрівників
Кулінарний туризм	Кулінарний туризм зосереджується на вивченні місцевої та регіональної кухні. Мандрівники беруть участь у кулінарних курсах, гастрономічних турах і дегустаціях, занурюючись у кулінарну культуру місця призначення
Пригодницький туризм	пригодницький туризм охоплює фізично складні види діяльності, такі як скелелазіння, піші прогулянки, зіплайнінг та екстремальні види спорту. Він приваблює любителів гострих відчуттів, які шукають незабутніх вражень
Оздоровчий туризм	оздоровчий туризм сприяє відпочинку, оздоровленню та догляду за собою. Мандрівники відвідують місця, відомі спа-процедурами, медитаціями, йогою та цілісними оздоровчими практиками
Туризм віртуальної реальності	технології віртуальної реальності (VR) і доповненої реальності (AR) змінюють туризм. Мандрівники можуть використовувати гарнітури віртуальної реальності, щоб віртуально досліджувати пункти призначення, що полегшує планування подорожей і відвідування віддалених місць
Медичний туризм	медичний туризм передбачає поїздку в іншу країну для медичних процедур, часто з метою економії коштів або доступу до спеціалізованого лікування. Серед популярних процедур – косметична хірургія, стоматологічна робота та медичні огляди
Доступний туризм	доступний туризм зосереджується на наданні туристичних вражень для людей з обмеженими можливостями. Напрямки та компанії все більше працюють над покращенням доступності для всіх мандрівників
Нішевий культурний туризм	нішевий культурний туризм націлений на конкретні культурні інтереси, такі як музичні фестивалі, релігійні паломництва або досвід корінної спадщини
Подорожі на основі блокчейну	технологія блокчейну використовується для підвищення прозорості та безпеки в системах бронювання подорожей і платежів. Це може підвищити довіру та зменшити шахрайство в галузі
Волонтерський туризм	Волонтерський туризм, або волонтерський туризм, поєднує подорожі з можливостями волонтерства. Під час поїздок мандрівники беруть участь у громадських проектах, охороні дикої природи або гуманітарній діяльності

Джерело: розроблено автором

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, в сучасних умовах інновації є запорукою подолання економічних криз. Розвиваючи культуру інновацій, інвестуючи в технології та сталій розвиток, надаючи підтримку через політику та фінансування, суспільства можуть долати кризові періоди з більш стійкими та готовими до довгострокового зростання. Інновації не тільки пом'якшують негайні економічні виклики, але й рухають економіку до більш світлого та стійкого майбутнього. В цілому інноваційне підприємництво сприяє змінам і формує майбутнє індустрії туризму та гостинності. Підприємці сфери туристичних послуг та готельно-ресторанної справи, які використовують сучасні технології, устаткування і унікальний досвід, мають хороші можливості для успішного розвитку в цьому ландшафті, що розвивається. Незважаючи на існування певних загроз, можливостей в сучасному світі для інноваційного зростання є багато, пропонуючи мандрівникам нові способи досліджувати цікаві історичні дестинації. В наступних наукових дослідженнях планується дослідити особливості функціонування підприємств індустрії туризму та гостинності на Поділлі.

Література

1. Nestoryshen I. European experience of the system of submission and processing of preliminary information about passengers (API/PNR) and cargo (ACIS). [scientific monograph]: «Development Of Ukraine's customs policy in the context of European Integration». Видавництво «Izdevnieciba «Baltija Publishing», Riga, Latvia. 2023. С. 149-166.
2. Глубоченко К. О., Дорошенко О. М. Аналіз сучасного стану ринку та перспективи туристичних послуг в Україні. *Modern Economics*. 2021. № 30(2021). С. 71-75.
3. Гризовська Л. О. Особливості та сучасні тенденції управління туристичним бізнесом в Україні. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. Випуск 28-1. С. 115-118. URL://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/24.pdf
4. Левицька І.В., Басюк Д.І., Климчук А.О., Тарасюк Г.М., Москвічова О.С. *Економіка туризму: навчальний посібник*. Житомир, 2020. 488 с.
5. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі : колективна монографія / за наук. ред. проф. Л.Ю. Матвійчук. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2019. 320 с.
6. Матюх С. А. Журба І. С., Несторишен І. В. *Економіка підприємств туристичної галузі: проблеми та перспективи розвитку*. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2022, № 3, Т.2, С. 7-12.
7. Соціально-економічна мотивація інноваційного розвитку регіону : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, професора О. В. Прокопенко. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – 576 с.
8. Краус К. М. *Інноваційний ландшафтний кластер на базі інноваційного хабу. Автомобільний транспорт та інфраструктура: Збірник тез II-ї Міжнародної науково-практичної конференції, Національний університет біоресурсів та природокористування України*,. 2019. С. 55-60

References

1. Nestoryshen I. (2023) European experience of the system of submission and processing of preliminary information about passengers (API/PNR) and cargo (ACIS). [scientific monograph]: «Development Of Ukraine's customs policy in the context of European Integration». Видавництво «Izdevnieciba «Baltija Publishing», Riga, Latvia.. P. 149-166.
2. Hlubochoenko K. O., Doroshenko O. M. Analiz suchasnoho stanu rynku ta perspektyvy turystychnykh posluh v Ukraini. *Modern Economics*. 2021. № 30(2021). P. 71-75.
3. Hryzovska L. O. Osoblyvosti ta suchasni tendentsii upravlinnia turystychnym biznesom v Ukraini. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*. 2018. Vypusk 28-1. P. 115-118. URL://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/24.pdf
4. Derzhavne ahentstvo rozvytku turyzmu. Ofitsiyniy sait. Statystyka. URL: <https://www.tourism.gov.ua/statistic>.
5. Levytyska I.V., Basiuk D.I., Klymchuk A.O., Tarasiuk H.M., Moskvichova O.S. *Ekonomika turizmu: navchalnyi posibnyk*. Zhytomyr, 2020. 488 p.
6. Matiukh S. A. Zhurba I. Ye., Nestoryshen I. V. *Ekonomika pidpriemstv turystychnoi haluzi: problemy ta perspektyvy rozvytku*. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. Ekonomichni nauky. 2022, № 3, T.2, P. 7-12.
7. Sotsialno-ekonomichna motyvatsiia innovatsiinoho rozvytku rehionu (2012): monohrafiia / za zah. red. d-ra ekon. nauk, profesora O. V. Prokopenko. – Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet, – 576 p.
8. Kraus K. M. (2019) *Innovatsiyni landshaftnyi klaster na bazi innovatsiinoho khabu. Avtomobilnyi transport ta infrastruktura: Zbirnyk tez II-yi Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, Natsionalnyi universytet bioresursiv ta pryrodokorystuvannia Ukrainy*, P. 55-60